

[2–2019]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[2-2019]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

VLADAN HANULÍK – White Coat Effect: The Making of the Patient-Physician Relationship in Modern Europe
Efekt bílého pláště: utváření vztahu pacienta a lékaře v moderní Evropě 175

VÁCLAV SMYČKA – Ctnost dějinnosti a zatracení bezdějinných.
K dějinnému aktérství v post-osvícenské středoevropské filozofické tradici
The Virtue of Historicity and the Damnation of Non-Historic People. On Historical Agency in the Post-Enlightenment Central European Philosophical Tradition 200

LUKÁŠ PĚCHULA – Literární antisemitismus a konstrukce image židovského národa v meziválečných románech širšího Ostravska. Imagologicko-komparativistická studie
Literary Antisemitism and the Construction of an Image of the Jewish Nation in the Interwar Novels of the Moravian-Silesian Region: Imagological-Comparative Study 224

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

JAN HORSKÝ – „Obecné dějiny“, „obsahová filozofie dějin“ a evoluční teorie
'General History', 'Content-Oriented Philosophy of History', and the Theory of Evolution 253

MILOŠ HAVELKA – Existují obecné dějiny?
Is There a General History? 264

MIROSLAV HROCH – Obecné, světové, globální dějiny?
General, Global, or World History? 270

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

S. M. AMADAE – Prisoners of Reason: Game Theory and Neoliberal Political Economy; **HUNTER HEYCK** – Age of System: Understanding the Development of Modern Social Science; **EGLÉ RINDZEVIČIŪTĚ**, The Power of Systems: How Policy Sciences Opened Up the Cold War World (Vítězslav Sommer) 277

PHILIPP THER – Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy (Michal Kopeček)	286
DAGMAR HÁJKOVÁ, PAVEL HORÁK, VOJTĚCH KESSLER, MIROSLAV MICHELA (edd.) – Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu (Andrea Talabér)	293
OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA – Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922 (Jakub Rákosník)	298
KRZYSZTOF BRZECHCZYN (ed.) – Towards a Revival of Analytical Philosophy of History. Around Paul A. Roth's Vision of Historical Sciences (Karel Šima)	303
DENISA NEČASOVÁ – Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956 (Bohumil Melichar)	314
LUKÁŠ FASORA, JIŘÍ HANUŠ, DENISA NEČASOVÁ (edd.) – Svůdnost sociálního experimentu: nový člověk 20. století (Jakub Vrba)	320
KAMIL ČINÁTL, JAN MERVART, JAROSLAV NAJBERT (edd.) – Podoby česko-slovenské normalizace: dějiny v diskusi (Jakub Rákosník)	324
MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ – Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci (Radek Hylmar)	330
LENKA ŘEZNÍKOVÁ – Ad majorem evidentiam. Literární reprezentace „zřejmého“ v textech J. A. Komenského (Radmila Prchal Pavlíčková)	335
Editorial Note	339
Upozornění redakce	341

MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci,*

České Budějovice 2017, Veduta, 304 s.,
ISBN 978-80-88030-21-8

Existuje nespočet možností, jak analyzovat dějiny práce. Zaměření na práci žen tyto možnosti nezuzuje, ale naopak klade na studium problému vyšší nároky, protože vyžaduje zaobírat se i genderovými aspekty, které se samotnou prací, s pracovními podmínkami či se mzdou na první pohled vůbec nesouvisejí. Příkladem může být situace za první světové války, kdy státní propaganda idealizovala vojenskou heroičnost muže v kontrastu se slabostí ženy a zároveň ze strachu z depopulace cílila na mateřství jako na hlavní úkol žen v zájmu celku. Tím prohlubovala rozdíly mezi muži a ženami, přestože praktické potřeby války byly zcela opačné: vedly ženy do typicky mužských zaměstnání, kde bylo nutné nahradit muže odvedené na frontu. Pro pochopení pracovních poměrů, zaměstnanosti žen nebo výše jejich platu je třeba zabývat se podobnými paradoxy.

Kniha *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná* Marie Bahenské, Libuše Heczkové a Dany Musilové studuje problém v českých zemích a kontextualizuje jej zejména s ohledem na poměry v Rakousku a Německu. Zabývá se přibližně obdobím od první poloviny 19. století po 60. léta 20. věku. Základní typologie jejich výzkumu rozlišuje práci produktivní, tedy tu, která vytváří nové hodnoty a je odměňována mzdou, a reproduktivní, která probíhá v domácnosti, je neviditelná a neplatí z ní žádný plat. Placená, produktivní práce určuje strukturu knihy, která se ve třech kapitolách věnuje postupně primární, sekundární a terciární sféře, tedy práci zemědělské, průmyslové a terciárním odvětvím, jaká představují učitelství, žurnalistika, zdravotnictví apod. Všechny kapitoly, včetně úvodní, která předkládá ženskou práci v širokých souvislostech, jsou podány chronologicky; pokaždé se tedy výklad vrací v čase zpět a vypráví příběh ženské práce znovu, s důrazem na jiný druh činností. Největší prostor je vždy věnován 19. století. Je to logické, protože moderní procesy jako urbanizace, industrializace a byrokratizace přinesly zřejmě nejrozsáhlejší změny, přičemž zasáhly všechny oblasti života, včetně práce a pozice žen vůbec. I ostatní období jsou popsána podrobně, pouze doba protektorátu je v některých kapitolách zmíněna velmi krátce nebo téměř vůbec. V této souvislosti působí kniha nevyváženě.

Autorky v mnoha ohledech navazují na svůj předchozí výzkum, jednak na četné studie, které vydaly samostatně, jednak na společné práce. V knize *Iluze spásy*

(České Budějovice 2011) se částečně zabývaly podobnými problémy, zejména v kapitole „Od vzdělání k profesi“. Velmi atraktivní kniha téhož autorského týmu nese název *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky* (Praha 2014). Sleduje přibližně totéž období, ale na rozdíl od aktuální knihy, která je souborným a detailním přehledem mnoha aspektů ženské práce, předkládá předchozí titul po kratším, asi dvacetistránkovém úvodu do problematiky samotné primární texty či úryvky textů z různých časopisů a novin. Každý z nich je opatřen komentářem, který čtenáře zasvětil do souvislostí, představí autora či autorku apod. Oproti aktuální publikaci není předchozí titul dělen do tří pracovních sfér a jednotlivé texty jsou řazeny čistě chronologicky. Předchozí kniha tedy působí spíše jako pozoruhodná sonda do různých dobových diskusí, zatímco aktuální titul je podrobným výkladem, jenž navíc využívá širší oblast pramenů – kromě článků z periodik pracuje s citacemi zákonů či politických prohlášení, se statistikami a historickými ročenkami a velmi přínosné jsou také osobní zpovědi žen, které výklad pracovních poměrů v různých dobách dokreslují, například dopis Milady Horákové její hospodyně, vzpomínky Ludmily Konečné na přednášku Zdenky Widermannové na sjezdu učitelů apod. Obě knihy mohou existovat samostatně, zároveň se však dobře doplňují, protože autorky v nové studii mohou při výkladu odkazovat na celé texty článků, jež jsou díky knižnímu vydání dostupné.

Faktory, které měly vliv na práci žen v historii, nebo které naopak sama práce žen ovlivňovala, zasahují do širokého spektra dobových politických, sociálních, technologických, ekonomických a mnoha dalších oblastí. Podrobně zmapovat ženskou práci v minulosti proto znamená rozhodnout se, které z těchto faktorů brát v úvahu a které pominout. V tomto smyslu je nová publikace velmi ambiciózní. V úvodu autorky předesílají, že jejich perspektiva není jen genderová, ale také sociální. Ve skutečnosti však jejich studie pracuje s mnoha dalšími úhly pohledu. Uplatňuje hledisko politické a právní, tzn. bere v úvahu platné zákony v různých politických zřízeních, které pracovní podmínky formovaly, ale také právní poměry mezi mužem a ženou, které nepřímo práci také ovlivňovaly. Autorky sledují jak dílčí úpravy těchto zákonů, tak jejich významné změny, například při změně vládnoucího režimu. Místy zahrnují do studie i způsoby prosazování některých zákonných opatření, jejich veřejnou podporu nebo dopady, které měly. Pozornost je věnována také některým specifickým obdobím, například hospodářské krizi ve 30. letech nebo obsazení pohraničí Německem, kdy se považovalo za nemorální zaměstnávat vdané ženy. Ty totiž měly už jeden příjem od muže a zabíraly místo v zaměstnání jiným potenciálním pracovníkům-mužům, tj. živitelům rodin. Dále se uplatňuje hledisko regionální, v němž je nutné brát v úvahu rozdíly města a venkova, resp. Čech, Moravy a Slezska, případně Rakouska-Uherska a Německa. Publikace však není zaměřena striktně na střední Evropu. Například

v pasážích o období studené války se srovnávají české podmínky jak s ostatními zeměmi socialistického bloku včetně Ruska, tak se západními státy, při výkladu zdravotnických profesí se mluví o aktivitách Florence Nightingalové ve Velké Británii atd. Uvádějí se také rozdíly v zaměstnávání žen ve státních nebo v soukromých podnicích, v rodinných firmách, resp. specifika v případech živnostnic. Kniha rovněž poukazuje na význam rostoucího národnostního vědomí zejména na konci 19. století, protože pracovat pro českého podnikatele znamenalo něco jiného než být zaměstnán ve firmě rakouské. Dále nechybí aspekt technologický – rychle se rozvíjející industrializace v 19. století měla podstatný vliv na formy práce nejen v průmyslových oblastech, ale i v zemědělských. Poukazuje se také na roli umění a literatury. Zmíněna je například socialistická literatura Marie Majerové, která kritizuje pracovní podmínky proletářských žen i mužů, nebo propagace sociálního umění americkou aktivistkou Jane Addamsovou (v textu knihy i v rejstříku je uváděna jako Jane Adams), avšak publikace se věnuje také vlivu myšlenek skupiny Arts and Crafts na rukodělnou výrobu a významu uměleckého řemesla. Zohledněna je také role vzdělávacích institucí a vzdělanosti žen vůbec. Vzdělanost byla důležitým faktorem nejen v terciární sféře, ale všude tam, kde šlo o rozlišení kvalifikované a nekvalifikované síly.

Zcela zásadní je v nové studii zmíněné hledisko sociální. V 19. století, ale i později byla příslušnost k sociální vrstvě určující. Pro různé vrstvy platila jiná pravidla i možnosti pracovního uplatnění. Sociální perspektiva umožňuje vidět odlišnosti, ale i vzájemné splyívání dvou pojetí práce: na jedné straně jako existenčního prostředku obživy a na druhé straně jako potřeby sebe-identifikace, tedy spíše jako kulturního fenoménu. Různé třídy se jeví jako izolované světy s odlišnými problémy, bližší pohled však ukazuje místa, kde se propustovaly. Základní rozdíl mezi sociálními vrstvami vyjadřuje s mírným zjednodušením známé rčení, že zatímco středostavovské ženy pracovat mohly, když chtěly, proletářky pracovat musely, i kdyby nechtěly. Dělnice oproti měšťanským ženám začaly mnohem dříve vykonávat placenou práci, a proto také dříve řešily komplikace, které z toho plynuly. Obtížného sladění pracovních a rodinných závazků si všimaly proletářské feministky a socialisté vůbec a jako první vyzvedli téma dvojího zatížení žen. V měšťanských kruzích se o dvojím zatížení přibližně do 30. let 20. století nemluvalo. Bylo chápáno jako věc proletariátu nejen z toho důvodu, že pro péči o domácnost si měšťané mohli dovolit placenou výpomoc, ale také proto, že práce mimo domov příslušela většinou jen ženám svobodným. Měšťanky sice pracovat „mohly, když chtěly“, ale se sňatkem jejich cesty za placenou práci často končily. Teprve generace žen narozených kolem přelomu století začala chápat profesní kariéru jako součást své identity nezávisle na rodinném stavu. Dříve okrajové téma skloubení práce mimo domov s rodinnými povinnostmi postupně

nastolovaly také, přičemž mohly těžit z dlouhodobých zkušeností dělnic a z proletářského feminismu.

Podobné rozpory, postupování a stírání sociálního rozvrstvení jsou ukázkou toho, s jak složitým materiálem se autorky potýkají. Jiným příkladem mnohostrannosti problému může být výše mezd žen a značný počet činitelů, jež ji ovlivňoval. Publikace nepředkládá jednoduchou linii vývoje ženské práce, nýbrž pestrý a komplikovaný obraz problematiky ve stoletém období. Výklad musí brát v úvahu častou ambivalenci předkládaných faktů, údaje musí být neustále relativizovány a podmiňovány. S trochou nadsázky v knize téměř není věta, jež by platila bezvýhradně a nemusela by být později podmíněna specifickými okolnostmi nebo doplněna o další úhel pohledu. Autorky se ale drží věcných příčin a následků, takže podávané informace se nepopírají, nýbrž upřesňují.

S tím zřejmě souvisí absence podtitulů – jedinými nadpisy jsou názvy hlavních kapitol. Podtituly by mohly být užitečné nejen jako uvedení významných historických událostí, které měnily politické i pracovní podmínky na několik let (začátek první světové války, zřízení protektorátu, únorový převrat apod.), ale také proto, že jednotlivé profese bývají v jedné kapitole popisovány postupně. Například po výkladu všech učitelských povolání se text vrací v čase zpět, aby začal znovu, tentokrát o práci ve zdravotnictví. Chybí jakýkoli popisný nebo grafický předěl pro usnadnění orientace. Kvůli množství různorodých informací je to ale pochopitelné. Autorky se často odkazují na mnohem dřívější období než to, o kterém právě hovoří, popis jednotlivých profesí obohacují a specifikují novými souvislostmi atd. Kapitola by se dělila jen obtížně, funguje jako celek, v němž jsou všechny údaje vzájemně ve vztahu, a čtenář ji takto musí přijmout.

Výklad sleduje nejen vlivy na ženskou práci, ale přináší i opačnou perspektivu, tedy dopady, které různé pracovní podmínky měly na život obyvatel. Ilustruje to představený vztah práce a porodnosti. V době totálního nasazení ženy zastávaly činnosti mužů odeslaných na práce do Německa. Bylo veřejným tajemstvím, že se právě průmyslové podniky stávaly častým terčem náletů. Proto byla práce v Německu velmi obávaná a mladí lidé řešili situaci předčasným těhotenstvím a sňatkem. Od roku 1943, kdy začaly masové transporty na nucené práce do Německa, vzrostla sňatečnost i porodnost. Každý rok se počet dětí navyšoval, z přibližně 15 000 až na téměř 20 000.

I přes různorodost podávaných informací lze vysledovat příznačné situace nebo jevy, které se pravidelně opakují. Příkladem takového leitmotivu jsou snahy o úpravu pracovních podmínek žen z důvodu ochrany jejich zdraví a zajištění bezpečnosti: od 19. století až po 60. léta století 20. se vracejí diskuse o vhodnosti některých odvětví pro ženy. Debaty se často promítají i do legislativy zakazování práce žen v některých oborech nebo obdobích (práce v noci, práce v době

šestinedělí matky apod.). Jiným opakujícím se prvkem je práce žen v tradičně mužských profesích ve specifických obdobích, za první světové války, krátce po roce 1948 apod. Takové mísení bylo časově omezené, neboť naráželo na zakořeněné představy o genderovém pořádku. Celé sledované období je také charakteristické nerovným odměňováním práce žen a mužů, byť se liší důvody této nerovnosti. Analyzováním těchto jevů odkrývají autorky linie, které trvají dlouhodobě, poukazují na konvence, jež existují nezávisle na politickém režimu či míře vzdělanosti. Pro knihu je však typické, že opakující se motivy často nejsou v závěrech kapitol vyzdvíženy, čtenář je musí objevit sám poctivým pročtením celého textu.

Radek Hylmar